

O'QUVCHILARDA TEMPERAMENT XUSUSIYATLARINI SHAKLLANISHI HAMDA PSIXOLOGIK ASOSLARI

Turdiyeva Munisa Doniyor qizi

Surxondaryo viloyati Uzun tumani

47-sonli maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarda temperament xususiyatlarining shakllanish jarayoni, uning psixologik asoslari hamda ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati yoritiladi. Temperamentning biologik va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi, o'quvchi shaxsining rivojlanishida tutgan o'rni hamda pedagog va psixologlar uchun amaliy jihatlari tahlil etiladi. Shuningdek, temperament turining o'quv faoliyati, muloqot, hissiy barqarorlik va ijtimoiy moslashuvga ta'siri ilmiy-psixologik nuqtai nazardan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: temperament, o'quvchi shaxsi, psixologik rivojlanish, individual xususiyatlar, hissiy holat, ijtimoiy moslashuv, ta'lim-tarbiya, psixologik asoslar.

KIRISH

O'quvchilarda temperament xususiyatlarining shakllanishi inson shaxsining rivojlanishida muhim o'rin tutadigan psixologik jarayonlardan biri hisoblanadi. Temperament shaxsning tug'ma, biologik asosga ega bo'lgan individual-psixologik xususiyatlari majmuasi bo'lib, u kishining hissiy reaksiyalari, harakat sur'ati, muloqotga kirishish darajasi va umumiy faolligini belgilaydi. Bolalik davridan boshlab shakllanadigan temperament xususiyatlari keyinchalik o'quv faoliyatiga, xulq-atvorga, ijtimoiy munosabatlarga va shaxsiy o'zini anglash jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Temperamentning psixologik asoslari asosan asab tizimi faoliyati bilan bog'liq bo'lib, unda qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarining kuchi, muvozanati hamda harakatchanligi muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan har bir o'quvchining individual xususiyatlari turlicha namoyon bo'ladi. Ba'zi o'quvchilar faol, tezkor va tashabbuskor bo'lsa, boshqalari sekinroq, mulohazali va ehtiyotkor bo'lishi mumkin. Bu farqlar tabiiy bo'lib, ular bolaning shaxs sifatida shakllanish jarayonida o'ziga xos yo'nalish beradi.

O'quvchilarda temperament xususiyatlarining shakllanishiga biologik omillar bilan bir qatorda ijtimoiy muhit ham katta ta'sir ko'rsatadi. Oila, maktab, tengdoshlar bilan munosabat, tarbiya usullari, o'qituvchi va ota-onaning munosabati temperamentning namoyon bo'lish darajasini o'zgartirishi yoki muvozanatlashtirishi mumkin. Masalan, qo'llab-quvvatlovchi va ijobiy muhitda o'sayotgan o'quvchi o'z temperamentiga mos ravishda erkin rivojlanadi, salbiy bosim mavjud muhitda esa tortinchoqlik, agressivlik yoki o'ziga ishonchsizlik kuchayishi mumkin.

Temperament o'quvchining ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatiga ham bevosita ta'sir etadi. Faol temperamentga ega o'quvchilar yangi bilimlarni tez o'zlashtirishi, jamoaviy ishlarda yetakchilik qilishi mumkin. Biroq ularning diqqatini uzoq vaqt saqlab turish qiyin bo'lishi ehtimoli mavjud. Sokin va vazmin temperamentli o'quvchilar esa materialni sekinroq o'zlashtirsa-da, uni chuqur anglab, puxta mustahkamlaydi. Shu sababli ta'lim jarayonida individual yondashuv muhim hisoblanadi.

Psixologik jihatdan temperament shaxsning hissiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuv darajasini ham belgilaydi. Ba'zi o'quvchilar tez ta'sirchan, hissiyotga beriluvchan bo'lsa, boshqalari bosiq va sabrli bo'ladi. Bu xususiyatlar o'quvchining stressli vaziyatlarga munosabati, nizolarni hal qilish usuli va o'zini boshqarish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Shuning uchun psixologlar temperamentni o'rganishda kuzatish, suhbat, diagnostik metodlardan foydalanib, har bir o'quvchining individual psixologik portretini aniqlashga intiladilar.

Temperament xususiyatlarini to'g'ri yo'naltirish va rivojlantirishda pedagog va ota-onaning roli beqiyosdir. O'qituvchi o'quvchilarning temperamentini inobatga olgan holda dars jarayonini tashkil etsa, bu bilimlarni samarali o'zlashtirishga yordam beradi. Masalan, faol o'quvchilarga harakatli va interaktiv topshiriqlar berish, sokin o'quvchilar bilan esa individual ishlash samarali natija beradi. Ota-onalar esa bolani solishtirmasdan, uning tabiiy xususiyatlarini qabul qilgan holda qo'llab-quvvatlashi zarur.

Shuningdek, temperament shaxs xarakterining shakllanishi uchun asos vazifasini bajaradi. Tarbiya, tajriba va ijtimoiy ta'sirlar orqali temperament asta-sekin xarakterga aylanadi, ya'ni insonning ongli xulq-atvori va hayotiy pozitsiyasi shakllanadi. Shu bois temperamentni o'zgartirishdan ko'ra, uni to'g'ri boshqarish va ijobiy tomonga yo'naltirish muhimdir.

O'quvchilarda temperament xususiyatlarining shakllanishi biologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan murakkab psixologik jarayondir. U o'quvchi shaxsining rivojlanishi, ta'lim jarayonidagi faolligi, muloqot madaniyati va hissiy barqarorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Temperamentni to'g'ri anglash va hisobga olish pedagogik jarayon samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning o'ziga xos qobiliyatlarini namoyon etishiga hamda sog'lom psixologik muhit shakllanishiga xizmat qiladi. Shaxs – psixologiya fanining asosiy ilmiy tushunchalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Shaxsning nimaligini tushunish va uning ruhiy tuzilishini ta'riflash imkonini beruvchi asosiy xossalarni ajratib olish uchun ushbu tushunchani «inson individ shaxs individuallik» qatorida ko'rib chiqamiz. Inson o'ta murakkab mavjudot sifatida cheksiz murakkab dunyoda, aniqrog'i, ko'plab dunyolarda yashaydi, ularning ichidan zamonimizning mashhur faylasuflaridan biri Yurgen Xabermas asosiylari sifatida uch dunyoni: tashqi dunyo,

ijtimoiy dunyo («bizning olam»), ichki dunyo («mening olamim», individuallik va betakrorlik «mening mavjudligimning» betakrorligi) ajratishni taklif etdi. Tashqi dunyo – bu insonning tabiat qonunlarini bilishda va ularni o'z maqsadlarida tabiatni qayta tuzish uchun qo'llashda egallaydigan tabiat olami. Bu fan, texnika, amaliyot olamidir. Bu barcha narsa isbot talab etuvchi maqsadga muvofiq faoliyat olamidir.

Emotsionallik - hissiyot belgi ijobiy va salbiy, shodlik, qayg'u va g'azabni aniqlagan holda emotional jarayonlar kechishini harakterlaydi. Individuallik - bu ma'lum insonning, uning noyoblighi betakrorligi nuqtai nazaridan o'ziga xos bo'lgan ruhiy fiziologik va ijtimoiy xususiyatlar yig'indisidir. Individuallikning asosiy ko'rsatgichlari motivlar temperament, xarakter. Individuallik faqat o'ziga xos xususiyatlar emas balki morfo fiziologiyasi bo'y o'lcham, tana tuzilish, yuz tushirish shu kabi xususiyatlarni o'zida aks ettiradi. I. P. Pavlov temperamentining quyidagicha ta'riflaydi " Har bir ayrim kishining va shuningdek, har bir ayrim hayvonlarning ham eng umumiy xarakteristikasidir, har bir individning butun faoliyatlariga muayyan qiyofa beradigan nerv sistemasining asosiy xarakteristikasidir".

Temperament tiplari 4 turga bo'linadi. Xolerik, sangvinik, melonxolik, va flegmatik.

Xolerik - sezgir, tinib - tinchimas agressiv shaxs, ta'sirchan, o'zgaruvchan, umid-ishonchli, harakatchan kishilar. Bunday bolalar o'z istagini qondirish uchun hech narsadan qaytmaydi. Misol uchun, erkalik qiladi, janjal ko'taradi, qaysarlik qiladi, lekin o'z aytganini qoldiradi. Bolaning ko'ngli podsho deb bejizga aytishmagan. U biron voqea hodisadan tasirlansa uni boshidan oxirigacha aytib beradi. Xolerik mijozli bolalarni " olov qalb" deb ataymiz, chunki juda tez qizishib ketishadi.

Lekin u yaxshi ko'rgan insonlariga mehribon bo'lishadi va qo'lidan kelgancha yordam berishadi. U hattoki rasm chizganida asosan to'q rangli bo'yoqlardan foydalanishadi.

Sangvinik - tez, harakatchan, barcha taassurotlarga emotional javob beruvchi odam, uning hislari bevosita tashqi xulq atvorida ifodalanadi, lekin ular kuchli emas, va bir birini oson almashtiradi. Sangvinik asab tizimining kuchli muttanosib harakatchan tipidir. Bu turdagi bolalar diqqati o'zgaruvchan bo'ladi. Bir narsaga 1 daqiqadan uzoq vaqt jim kuzatib turolmaydi. Kattalar bu turdagi bolalarning harakatchanligidan havotirlanishadi. Lekin baribir ularni yaxshi ko'rishadi. Kayfiyati o'zgaruvchan bo'ladi va har kuni kun tartibini qiziqarliroq o'tgazishi kerak. Biron narsaga etiborini tezda jalb qila oladi, lekin undan juda tez bezori chiqadi. Biror narsaga qiziqib ketsa dunyodagi barcha narsani tezda unitib yuboradi. Biror narsaga vada bersa uni tezda esidan chiqarib yuboradilar. Lekin ularga ko'proq tanbeh berib turish kerak, ammo ular ko'ngliga hech narsani qattiq olmaydilar.

Melanxonik - emotsional kechinmalar xilma xilligining uncha katta emasligi lekin katta kuchga va davomiylikka egaligi bilan farq qiluvchi inson, u barchasiga ham

munosabat bildirmaydi. Agar bildirgudek bo'lsa ham chuqur o'ylaydi, o'z hislarini u darajada namoyon qilmaydi. Melonxolik yoshdagi bolalar asosan g'amgin, tashvishli, qo'rquv, yuvosh, mulohaza yoritishga moyil, kelajakga ishonchi yo'q, umidsiz, og'ir, vazmin va bosiq. Bu turdagi bolalar asosan g'amgin bo'lishadi, ularni kuldirish juda qiyin. Ular ko'proq yolg'iz qolishni istashadi. Asosan shovqin suronsiz tinch o'yinlarni afzal ko'rishadi. Bu yoshdagi bolalar o'z yoshiga nisbatan aqlli ko'rinishadi, lekin ularning o'ziga xos "kichkintoy" odatlarini ham ko'rish mumkin. Misol uchun, tirnoqlarini chaynashi bu esa sizning jahlingizni chiqaradi va tanbeh berasiz. Temperament ustida ishlash o'z temperamentining quliga aylanib qolmaslik, balki uni idora qila bilish imkonini beradi. Iroda va mustahkam

xarakterni tarbiyalash bilan uzviy ravishda bog'lanib ketadi.

Flegmantik - so'z va mutonosib hotirjam odam. Uning emotsional tasirlanishi oson emas va o'zidan chiqarish qiyin his tuyg'ulari deyarli tashqarida namoyon bo'lmaydi. Bu turdagi bolalar ehtiyotkor, aqlli, o'ylab ish qiladi, tinchlikni osoyishtalikni sevadi. Boshqaruvchan, ishonuvchan, nazorat qiluvchan, vazmin va bir tekistda xotirjam qiladi. U o'z diqqatini ma'lum bir narsaga qarata oladi va atrofdagi narsalarga chang'imaydi. Bu turdagi bolalar o'z zimmasiga yuklatilgan ishni shoshilmasdan bajaradi, lekin boshqalarning ishiga nisbatan puxta va pishiq bo'ladi. U yangi joyga va yangi insonlarga moslashib ketishi qiyin kechadi. Tengdoshlari bilan tezda kirishib keta olmaydi. Hamma bunday bolalarni zerikarli deb o'ylashadi. Bu turdagi bolalar kelajakda ota- onasi suyansa va ishonchini oqlaydigan bolalar hisoblanadi. Bunday bolalar ichida tasviriy san'atga qiziqadigan bolalar ko'p bo'ladi. Xarakter - har bir shaxsning o'ziga xos xarakterga ega bo'ladi. Misol uchun maktab o'quvchisi o'z o'rtoqlari uchun kutilmaganda arzimagan narsadan jahli chiqib ketadi. O'rtoqlari uning bu hulqidan taajublanadilar, chunki odatda bu bola yuvosh xushmomila edi. Uning uchun qo'pollik umuman begona hodisa edi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda psixologik tadqiqotlar va pedagogik amaliyot shuni ko'rsatadiki temperament tiplari turmush sharoiti va tabiat tasirida bir oz o'zgaradi.

Temperamentning o'tish, aralash va oraliq turlari mavjud bo'lib ko'pincha temperament xususiyatlarini birlashtiradi. O'z o'zini tarbiyalash natijasida temperament ham o'zgarishi mumkin. Hattoki, katta yoshdagi insonlar ham o'z temperamentini ma'lum bir yo'nalishda o'zgartirish mumkin. Shuning uchun temperamentning "sof" turlari nisbatan ham uchraydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. E. G'oziyev. Psixologiya. "O'qituvchi" nashriyot matbaa uyi. Toshkent 2008.
2. M.G. Davletshin, Sh. Do'stmuhammedova, M.Mavlonov, S. To'ychiyeva. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. TDPU. Toshkent- 2004.
3. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.

4. Югай А.Х., Мираширова Н.А. “Общая психология” – Ташкент 2014.
5. Дружинина В.. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
6. Болотова А.К., Макарова И.В. Прикладная психология: учебник для вузов. – М., Аспект Пресс, 2002. – 383с.
7. Ziyo.net

